

Thema Crisis in de milieuethiek?

Van bloei tot verschraling. Een genealogie van de milieuethiek.

Martin Drenthen

Begin jaren '90 kon de milieuethiek (ik gebruik milieufilosofie en milieuethiek hier als synoniem) zich in Nederland verheugen in een grote belangstelling, zowel binnen de academie als daarbuiten. Het milieuprobleem stond hoog op de politieke agenda en de milieuethiek wist daarvan te profiteren: er werden geregeld lezingen en congressen georganiseerd waar milieufilosofen probeerden bij te dragen aan een beter begrip van de morele aspecten van onze omgang met natuur en milieu. Ook verschenen er bundels en monografieën, waarin de filosofische aspecten van onze relatie met natuur en milieu aan de orde werden gesteld. De milieufilosofie betoonde zich een bloeiende loot aan de filosofische boom. Nu, aan het begin van de 21^e eeuw, heeft de milieufilosofie veel van haar vitaliteit verloren: de academische belangstelling neemt af en, ernstiger, er vindt weinig inhoudelijke vernieuwing meer plaats. De basisbegrippen in de milieuethiek (van oudsher de belangrijkste milieufilosofische subdiscipline) liggen sinds jaar en dag vast - intrinsieke waarde, antropocentrisme en ecocentrisme - en staan nauwelijks nog ter discussie. De vraag of de milieuethiek zich in een crisis bevindt is dan ook terecht.

Milieuzorg is inmiddels de gewoonste zaak van de wereld geworden. Twintig jaar geleden stond iemand die pleitte voor een ecologisering van de economie en maatschappij als radicaal te boek, tegenwoordig spreekt het vanzelf dat bedrijven en overheden in hun activiteiten zorg en aandacht besteden aan milieueffecten. Milieuzorg leidt nog maar zelden tot verhitte debatten.

Daar staat tegenover dat de werkelijke bekommernis om het milieu veelal aan de oppervlakte blijft. Stond het milieuprobleem aan het begin van de jaren '90 nog in de top drie van politieke kwesties, nu is de publieke aandacht verschoven naar kwesties als veiligheid en integratie. De milieubeweging wist vroeger nog wel eens de politieke agenda te bepalen maar tegenwoordig slaagt ze daar bijna nooit in. Veel ingrijpende maatschappelijke keuzes worden nog steeds uit de weg gegaan, in de hoop op 'win-winsituaties' waarin de grote milieuproblemen kunnen worden opgelost. Maar wanneer dergelijke situaties niet geschapen kunnen worden en er pijnlijke keuzes moeten worden gemaakt tussen bijvoorbeeld ecologie en economie, zien we dat milieubelangen zelden zwaarder wegen dan economische. Miljoenen zijn lid van Greenpeace maar vliegen 's zomers wel naar Kreta. Het belang van het milieu wordt algemeen erkend, maar het heeft tegelijkertijd aan gewicht verloren. Het is een zaak van deskundologen geworden, en daarmee een ver-van-mijn-bed-show.

Natuurlijk is de academische milieuethiek niet de oorzaak van het afgenomen milieubewustzijn, maar ik meen wel dat er verwantschap bestaat tussen de ontwikkeling van de milieuethiek in de afgelopen jaren en de huidige geringe belangstelling voor milieuvraagstukken.

Milieuproblematiek als fundamentele kwestie

De oorspronkelijke inzet van de milieuethiek was om te laten zien dat de milieuproblematiek een fundamentele kwestie was die radicale doordenking be-

hoefde. De vroege milieuethici hadden een dubbele doelstelling. Enerzijds wilden ze de conceptuele oorzaken van de 'ecologische crisis' analyseren en de filosofische en culturele vooronderstellingen aan het licht brengen die verantwoordelijk zijn geweest voor de verstoorde verhouding tussen mens en natuur. Men wees op allerlei vormen van dualisme die een natuurvijandige, antropocentrische houding tegenover de natuur in de hand hebben gewerkt (de scheiding lichaam en geest, cultuur en natuur, zijn en behoren, enz.).

Anderzijds probeerden milieu-ethici te laten zien dat het ook mogelijk is om de natuur minder manipulatief te benaderen. Articulatie van alternatieve grondhoudingen uit onderstromen in de westerse cultuur zou kunnen leiden tot een andere benadering, één die de natuur niet louter instrumenteel benadert en meer recht doet aan zijn 'intrinsieke waarde'.

In Nederland concentreerde de aandacht zich op het zogenaamde grondhoudingendebate. Er werden verschillende grondhoudingen ten aanzien van de natuur onderscheiden, elk gekenmerkt door een eigen natuurbeeld (en mensbeeld), kentheorie, praktijk en bijbehorende ethiek. Deze grondhoudingen werden doorgaans ingedeeld op een schaal met aan het ene uiterste het antropocentrisme van 'de despoot', en aan het andere uiterste het ecocentrisme van 'de natuurmysticus'. Halverwege de lijn tussen deze twee extremen hingen, als wasknijpers, grondhoudingen als die van 'de verlichte heerser', 'de rentmeester' en 'de partner'.

Dit grondhoudingschema kreeg na verloop van tijd het karakter van een onderscheid tussen goed (ecocentrisme) en fout (antropocentrisme). Veel milieufilosofen wierpen zich op als pleitbezorger/activist voor een bepaalde grondhouding. Het analyse-instrument van de grondhoudingschaal werd tot diagnose: antropocentrisme was het probleem, ecocentrisme de oplossing. De aandacht verschoof naar de ontwikkeling en legitimering van een ecocentri-

sche normatief-ethische theorie. Het begrippenpaar 'antropocentrisme-ecocentrisme' kreeg (ondanks allerlei theoretische problemen) een centrale plaats in nagenoeg elke milieuethische theorie. Hetzelfde gold voor het begrip 'intrinsieke waarde'. Radicale milieu-filosofen *zagen* het ecocentrisme als correctie op en alternatief voor de gangbare 'despotische' houding die tot de ecologische crisis had geleid. Ze verdedigden het ecocentrisme vanuit een moreel engagement met een beroep op de (intrinsieke waarde van de) natuur.

Constructivistische en toegepaste milieueethiek

In de loop van de jaren negentig ontstonden twee verschillende reacties op deze radicale milieueethiek. De 'postnaturalistische' milieu-filosofen (m.n. Keulartz en Korthals) wezen erop dat de moralistische uitgangspunten van de radicale milieueethiek allerminst vanzelf spraken. Ze benadrukten dat elk begrip van de natuur sociaal-geconstrueerd is. Verschillende interpretaties van natuur zijn volgens deze constructivisten niets anders dan verschillende argumenten in een politieke strijd. Het debat moest gaan over *opvattingen* over natuur, en over de 'mensenwensen' die ten grondslag liggen aan uiteenlopende natuurinterpretaties. In een democratie rest milieu-filosofen vervolgens niets anders dan het debat over milieuproblematiek te faciliteren en ervoor te zorgen dat de deelnemers aan dit debat zich houden aan de regels die er constitutief voor zijn. De maatschappelijke interventie van radicale milieu-filosofen die spraken vanuit een engagement met de natuur werd zo nadrukkelijk ter discussie gesteld. Milieueethiek moest hooguit een *politieke ethiek van het debat* over het milieu zijn.

Eveneens in de jaren '90 kwam een tegenstroming in de milieu-filosofie op die tot op vandaag de standaardbenadering van de milieueethiek vormt. Gesterkt door de grote publieke aandacht voor milieuethische vragen gingen veel milieu-ethici zich op concrete vraagstukken richten omdat, zo veronderstelde men, de fundamentele kwesties eigenlijk wel voldoende verhelderd waren. Deze milieu-ethici schorpten welbewust de fundamenteel-ethische vragen op om de ontwikkelde basisbegrippen als *uitgangspunt* van hun toegepaste milieuethische reflectie te nemen. Oorspronkelijk functioneerden die begrippen als uiting van onbehagen met en als kritiek op de gangbare natuurhouding (zoals het intrinsieke waardebegrip). Nu werden ze echter als zelfstandige grootheden opgevoerd. De milieueethiek standaardiseerde en canoniseerde daardoor. De van origine normatieve concepten van de radicale ecocentrische filosoof-activisten werden nu als quasi-neutrale, 'objectieve' concepten voorgesteld. Milieu-ethici presenteerden zichzelf als neutrale analytici die met een conceptueel instrumentarium rapporten ten behoeve van ministeries en andere overheidsinstanties schreven. Als gevolg van hun inspanning is het begrip 'intrinsieke waarde' inmiddels in sommige wetsteksten opgenomen (tot wanhoop van de ambtenaren die zulke begrippen moeten operationaliseren) en wordt het door de overheid gebruikt in de legitimatie van

de overheid gebruikt in de legitimatie van natuurbeleid. De prijs daarvan is echter dat 'intrinsieke waarde' tot een abstractie is geworden, losgezongen van de radicale maatschappijkritische houding waar het begrip uit voortkwam.

In de huidige standaardbenadering van de milieueethiek tellen nog slechts de 'objectieve', niet-antropocentrische argumenten omtrent intrinsieke waarde. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een recente overheidsnota waarin wordt gepleit voor een 'verbreding van het natuurbeleid' (*Natuur voor mensen, mensen voor natuur*, LNV 2000). Uit dit rapport wordt duidelijk dat het intrinsieke-waardebegrip inderdaad een zeer abstract karakter heeft gekregen en in verband wordt gebracht met louter ecologische doelstellingen en richtlijnen. Het rapport bepleit om daarnaast ook rekening te houden met het menselijk perspectief. Impliciet wordt zo een tegenstelling gecreëerd tussen menselijke waarderingsen en intrinsieke waarde. Daardoor komt het begrip los te staan van concrete morele ervaringen omtrent de natuur. 'Intrinsieke waarde' fungeert nu niet meer als ethisch alternatief voor de gangbare despotische houding tegenover de natuur. Het suggereert nu een quasi-objectieve inzet voor gangbaar natuurbeleid.

Naar een morele fenomenologie van de natuur

De constructivistische milieueethiek uit het begin van de jaren '90 leidde tot een 'subjectivistische verdamping van de natuur'. De standaard milieueethiek die uitgaat van 'intrinsieke waarde' resulteert, op haar beurt, in een 'objectivistische verdamping van de natuur'. In beide posities worden concrete natuurervaringen, waaronder die met een impliciet *morele* lading, verdrongen naar de marge van het milieuethische debat. Tegenwoordig gelden menselijke morele ervaringen bij natuur daardoor alleen nog als materiaal voor (omgevings-)psychologen of als tijdverdrijf tijdens new-age cursussen. De milieueethiek verkeert in een crisis, omdat ze haar eigen uitgangsmateriaal - de concrete morele ervaring van natuur - uit handen heeft gegeven aan andere domeinen.

Ik pleit er daarom voor dat de milieueethiek weer aandacht besteedt aan een 'morele fenomenologie' van de natuur. In zo'n fenomenologie gaat het er om de impliciet werkzame morele betekenis van onze ervaringen met natuur te articuleren, de momenten te duiden waarop we kennelijk een morele interesse hebben in de natuur, het morele appèl te expliciteren dat blijkbaar van deze natuur uitgaat. Morele fenomenologie van de natuur zoekt de ethiek in onze relaties met natuur. Ze onderzoekt bijvoorbeeld hoe bepaalde lokale praktijken, in tegenstelling tot meer universalistische benaderingen, in staat zijn ecologische kennis van een specifieke plaats te integreren in een visie op wat goed leven 'hier' betekent. Of ze vraagt bijvoorbeeld naar de vele betekenissen die spelen in ontmoetingen met wilde dieren of naar de morele betekenis van ons verlangen naar ongerepte natuur. Een dergelijke milieueethiek beoogt niet een alternatieve ecocentrische ideologie of sluitende normatieve theorie. De natuur is op allerlei manieren

opgenomen in de (moreel betekenisvolle) symbolische ordeningen van onze cultuur (natuur als recreatiegebied en belevingspark, als ecologische verbindingzone, als waterbuffer), maar stelt deze ook zelf ter discussie. Daar recht aan doen vereist een open benadering. Zo zou de eens bloeiende milieuethiek de ver-

schraling van de inhoud te boven kunnen komen die in de loop der jaren is opgetreden.

Dr. Martin Drenthen is filosoof en als onderzoeker werkzaam aan de universiteit van Nijmegen. Hij promoveerde in 2003 op het proefschrift 'Grenzen aan wildheid. Wildernisverlangen en de betekenis van Nietzsches moraalkritiek voor de actuele milieuethiek' (Budel: Damon).